

بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی^۱

هادی مصلح امیردهی^۲

کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی. آموزگار ابتدایی آموزش و پرورش شهرستان بابل. مازندران. ایران (نویسنده مسئول)

مریم احمدی جویباری

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی. آموزگار ابتدایی آموزش و پرورش شهرستان بابلسر. مازندران. ایران

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی (متن، پرسش و تصاویر) از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بود. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش، کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بود. کل کتاب به عنوان نمونه، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. ابزار گردآوری اطلاعات، تحلیل مبتنی بر روش ویلیام رومی است که بر اساس مبانی نظری تهیه و روایی آن توسط معلمان پایه پنجم ابتدایی تأیید شد. واحد مطالعه درس‌های مندرج در کتاب و واحد تجزیه و تحلیل، متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب است که بر اساس مقوله‌های فعال و غیرفعال بوسیله فرمول ویلیام رومی تحلیل و ضریب درگیری آنها مشخص شد. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که متن کتاب هدیه‌های آسمانی با ضریب درگیری ۰/۰۹ متنی غیرفعال و غیر پویاست و بیشتر به بیان حقایق و ارائه اطلاعات می‌پردازد. پرسش‌های کتاب با ضریب درگیری ۱/۴۲ نشان می‌دهد که پرسش‌ها فعال و پویا هستند و زمینه را برای یادگیری فعال فراهم می‌کنند، همچنین تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی با ضریب درگیری ۰/۸۸ نشان دهنده‌ی فعال بودن تصاویر است و زمینه را برای فعالیت فراهم می‌کند. بنابراین، متن کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی به روش غیرفعال اما فعالیت‌ها و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی به روش فعال تدوین شده‌اند.

کلید واژه: تحلیل محتوا، هدیه‌های آسمانی، پایه پنجم، فعال و غیرفعال، ویلیام رومی.

۱. مقدمه

همزمان با نهادینه شدن نقش و اهمیت تعلیم و تربیت در توسعه جوامع و بالندگی نسل جوان و نوجوان، تلاش‌های بسیاری برای قانونمند کردن این فرایند خطیر آغاز شده و تعلیم و تربیت به انشعابات متعدد تقسیم شده است. در این میان، برنامه‌های درسی به مثابه قلب نظام تعلیم و تربیت و ابزاری در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش بیشتر مورد توجه قرار گرفته است (فتحی واجارگاه، ۱۳۹۲). در این بین یکی از ابزارهای مهم در جهت تحقق اهداف آموزش و پرورش در سیستم تعلیم و تربیت کتاب‌های درسی است که مانند رسانه‌ای همه روزه معلمان و شاگردان از آن استفاده می‌کنند (تریپولی، تریسیون و راتکینیف، (2005 Trepule, Tereseviciene & Rutkiene). کتاب‌های درسی و مواد یادگیری قابلیت انتقال دانش، ایجاد مهارت و شکل‌دهی به شیوه تعامل فراگیر با جهان را دارد. همچنین به عنوان منابع موثق اطلاعات از پایین‌ترین سطوح آموزشی برای کلاس در آزمایشگاه و مراکز یادگیری هستند (تلیب (Talib et al) و همکاران، ۲۰۱۸).

از آنجا که کتاب درسی در ایران مظهر تحولات برنامه درسی و محور آموزش و سنجش به شمار می‌رود، نارسایی‌های آن در عمل از بنیادی‌ترین معضله‌های نظام آموزشی محسوب می‌شود. با توجه به اینکه نظام آموزش و پرورش ایران متمرکز و برنامه، کتاب و معلم، محورهای اساسی آموزش و یادگیری‌اند و در بسیاری از موارد، کتاب درسی تنها رسانه آموزشی است که در اختیار معلم قرار دارد و فرایند تدریس و یادگیری تنها با اتکا به محتوای برنامه درسی، مفاهیم و ارزش‌های مطرح شده در آن صورت می‌پذیرد و از سوی دیگر، انواع ارزشیابی‌های تحصیلی، امتحانات و گزینش‌های متعدد برمبنای محتوای کتاب‌های درسی صورت می‌گیرد، نقش کتاب به منزله برنامه آموزش بسیار مهم تلقی شده، جای تعمق، بررسی و تتبع فراوان دارد. بازنگری، تجدیدنظر و اصلاح برنامه و محتوای کتاب‌های درسی، زمینه رشد و پیشرفت تحصیلی را فراهم می‌آورد. محتوای مطلوب کتاب‌های درسی می‌تواند دانش آموزان را به چالش فکری وا دارد و از جمود فکری و ذهنی رها سازد و پاسخگوی نیازمندی‌های عصر جدید انسان‌ها باشد. در رده‌های درسی دانش آموزان به تعریف و بازشناسی جهان‌بینی موجود خود تشویق می‌شوند و زبان مناسبی به ایشان عرضه می‌شود تا بر اساس آن بتوانند، به بحث، مذاکره و پرسش و پاسخ بپردازند (آقازاده، ۱۳۸۹). برای فهم چنین زبانی، باید فعالانه به تفکر، تصویرسازی ذهنی و خلاقیت پرداخت (رایت و براندوم (2000, Wright & Brandon) از طرفی چگونگی تنظیم محتوای کتب درسی عامل مهمی در تعیین چگونگی یادگیری است. گاهی عدم کارایی و نامناسب بودن محتوا و عدم تناسب آن با توانایی درک و فهم دانش آموزان، یادگیری را مشکل می‌کند یا نتیجه‌ای کمتر از انتظار به بار می‌آورد؛ بنابراین، در تهیه کتاب درسی مؤثر و اثربخش، فعالیت‌های آموزشی و تجارب یادگیری باید به گونه‌ای تنظیم شوند که یکدیگر را تقویت کنند و فعالیت‌های یادگیری با توانایی‌های دانش آموزان منطبق باشند تا بتوانند الگوی رفتاری مورد نظر را در یادگیرنده به وجود بیاورند. کتاب‌های درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خطمشی آموزشی دارند، کانون توجه متصدیان آموزش و پرورش می‌باشند (مصلح، خسروی و رسولی، ۱۳۹۵). در نظام آموزش متمرکز کشور ما که کتاب‌های درسی به صورت یکسان و به طور همزمان برای همه دانش آموزان مناطق گوناگون در ابعاد وسیع تهیه می‌شوند، نقد و بررسی و تحلیل آنها از زوایای گوناگون از سوی کارشناسان و متصدیان از تدوین تا ارزیابی به منزله یک الزام مطرح است (مرعشی و همکاران، ۱۳۹۱). تا راهگشای حل بسیاری از مشکلات جاری آموزش باشد. در حال حاضر کتاب‌های درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع برای یادگیری به شمار می‌آیند. چراکه بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چارچوب این رسانه صورت می‌پذیرد.

در دهه‌های اخیر تغییراتی مهمی در برنامه‌ها، نظام آموزش و به تبع آن در تهیه و تنظیم کتاب‌ها و مواد آموزشی صورت گرفته است که این تغییرات برای شرکت دادن دانش آموزان در فعالیت‌های آموزشی بوده است. چراکه تصور می‌شود

دانش آموزان مصرف کنندگان اصلاحات آموزشی به حساب می‌آیند و قطعاً انجام تغییرات در کتاب‌های درسی و انجام اصلاحات در ابعاد گوناگون آموزشی تأثیرگذار است (ستایش، ۱۳۸۵).

کتاب درسی نماد برنامه درسی رسمی و یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری دانش آموزان در طول نظام آموزشی است، با تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، نقاط قوت و ضعف محتوا آشکارتر می‌شود و ضرورت ایجاد یک برنامه استاندارد و سازمان یافته، بیشتر احساس می‌شود. به همین دلیل اهمیت کتاب‌های درسی تنها از جنبه ابزار آموزشی مطرح نیست، بلکه کاربرد گسترده آنها در مدارس، دانش آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهند و می‌توانند به مثابه ابزاری اولیه برای شکل دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند در این بین یکی از کتاب‌های که نقش بسیار تأثیرگذاری می‌تواند ایفا کند کتاب هدیه‌های آسمانی است. با توجه به اینکه یک از هدف‌های اساسی کتاب‌های «هدیه‌های آسمانی» آشنایی با مفاهیم دینی و ایجاد نگرش و باور مذهبی در دانش آموزان می‌باشد و با توجه به اینکه که دوره ابتدایی بهترین فرصت برای تربیت دینی کودک است، می‌توان به سهولت مطالب و نکات اخلاقی پیچیده را به صورت عینی در قالب داستانها، تمثیل‌ها و اشعار ساده به کودکان آموزش داد، بنابراین ضرورت برنامه‌ریزی در محتوای این کتاب‌ها بسیار مهم و حساس است (جام‌خانه، ۱۳۹۰). با توجه به جایگاه و اهمیت کتاب هدیه‌های آسمانی در مجموعه دروس پایه پنجم ابتدایی که مقطعی سرنوشت ساز است و شالوده فکری و شخصیتی افراد در آن پی‌ریزی می‌شود و نیز با توجه به اهداف تعیین شده برای این کتاب در مقطع ابتدایی و ضرورت ارزشیابی و بازنگری محتوای کتاب مورد نظر، به ویژه از زمان انتشار آن تاکنون که به شیوه‌ی تحلیلی، کمتر مورد بررسی قرار گرفته است، افزون بر این بررسی‌ها نشان داد که بیشتر دانش آموزان با توجه به تجربیاتشان، آموزش‌های دینی را فاقد کارایی لازم برای زمان کنونی خود می‌دانند. در استفاده از شیوه‌های سنتی و رسمی نه تنها اهمیت بعد شناختی آن مورد شک و تردید است بلکه تحقق اثرات مطلوب و یا نتایج پنهان تجربیات دینی آن نیز مورد سؤال و تردید است بنابراین مطالب دینی نیاز به تحلیل و بررسی دارند (مصلح، خسروی و رسولی، ۱۳۹۵).

اسماعیل زاده، حسین زاده و بیرامی (۱۳۹۷) در پژوهشی که به تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی بر اساس روش ویلیام رومی مبادرت نمودند به این نتیجه رسیدند که متن و پرسش‌های کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی به روش غیرفعال و تصاویر کتاب به روش فعال تدوین شده‌اند.

همچنین نتایج پژوهش دهقانی (۱۳۹۶) مبین این است که کتاب‌های مطالعات اجتماعی، فارسی و قرآن پایه ششم برمبنای الگوی ویلیام رومی در دو بخش متن و تصاویر به شیوه غیرفعال تنظیم شده است در صورتی که نتایج کتاب کار و فناوری، فعال بودن هر سه بخش متن، پرسش و تصاویر را تأیید می‌کند.

غلامی پاجی و زاهری (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «تحلیل کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم مقطع ابتدایی با تکنیک ویلیام رومی» به این نتیجه رسیدند که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم مقطع ابتدایی متنی غیرفعال و غیر پویاست و بیشتر به بیان حقایق و ارائه اطلاعات می‌پردازد اما پرسش‌های کتاب با ضریب درگیری پویا هستند و زمینه را برای یادگیری فعال فراهم می‌کنند.

نتایج پژوهش بحرینی بروجنی و همکاران (۱۳۹۵) نشان داد که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم ابتدایی بر اساس الگوی ویلیام رومی به شیوه غیرفعال اما فعالیت‌های کتاب به شیوه پویا و فعال تنظیم شده است و دانش آموزان را به فعالیت وا می‌دارد.

نتایج پژوهش امینی و حسینی (۱۳۹۴) با عنوان «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی به روش ویلیام رومی» نشان داد که با توجه به فرمول ویلیام رومی، متن کتاب هدیه‌های آسمانی از نظر پویایی ضعیف بوده ولی

تصاویر و فعالیت‌های کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی به صورت فعال طراحی شده‌اند و زمینه را برای یادگیری فعال دانش‌آموز فراهم می‌کنند.

نتایج پژوهش زمانی و دهقانی (۱۳۹۴) با عنوان «میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار چهارم ابتدایی: تألیف جدید تعلیمات اسلامی» به این نتیجه اشاره می‌نماید که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار پایه چهارم ابتدایی به روش غیرفعال و پرسش‌های هر دو کتاب به روش فعال تدوین شده‌اند. همچنین نتایج پژوهش سمیعی و افضل‌خانی (۱۳۹۲) با عنوان «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی» نشان داد که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی غیرفعال و غیرپویاست و بیشتر به بیان حقایق و ارائه اطلاعات می‌پردازد اما پرسش‌های کتاب فعال و پویا بوده و زمینه را برای یادگیری فعال فراهم می‌کند.

همانگونه که ادبیات پژوهش نشان می‌دهد در مورد میزان فعال و غیرفعال بودن کتاب درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس تکنیک ویلیام رومی پژوهشی کمی انجام گرفته است. لذا، این تحقیق در نظر دارد به بررسی و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی (متن، پرسش‌ها و تصاویر) از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بپردازد. به عبارتی، این تحقیق بر آن است تا میزان فعال و غیرفعال بودن کتاب فوق و نیز میزان درگیری دانش‌آموزان را نسبت به متن، پرسش‌ها و تصاویر بررسی کند تا تدوین‌کنندگان کتاب با بهره‌گیری از یافته‌ها و نتایج این تحقیق، کتاب‌ها را مورد تجدیدنظر قرار داده، زمینه لازم را برای فعال‌تر شدن متن، پرسش و تصاویر کتاب فراهم کنند.

۱.۱. سؤال‌های تحقیق

۱. میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در متن کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی تا چه حد است؟
۲. میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در تصاویر کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی تا چه حد است؟
۳. میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در پرسش‌های کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی تا چه حد است؟

۱.۲. روش تحقیق

در پژوهش حاضر، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا یک روش پژوهشی منظم برای توصیف عینی و کمی محتوای کتاب‌ها و متون برنامه درسی و مقایسه پیام‌ها و ساختار محتوا با اهداف برنامه درسی است (یارمحمدیان، ۱۳۸۸: ۱۵۰). در این پژوهش، به تحلیل محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر مبنای میزان فعال و غیرفعال بودن بر اساس تکنیک ویلیام رومی پرداخته می‌شود. جامعه آماری پژوهش، کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ می‌باشد. واحد مطالعه، درس‌های مندرج در کتاب مذکور است. واحد تجزیه و تحلیل، جمله، پرسش و تصویر است. بدین ترتیب که همه جملات، پرسش‌ها و تصاویر مندرج در درس‌های کتاب از نظر شاخص‌های مربوط به دو مقوله فعال و غیرفعال بودن تجزیه و تحلیل شده است. در این پژوهش، بر اساس تکنیک ویلیام رومی، واحد تحلیل در بخش تحلیل متن، متن و جمله، در بخش تحلیل تصاویر و اشکال نیز واحد تحلیل، تصویر و در بخش فعالیت محور بودن کتاب، واحد تحلیل، سؤالات کتاب است. ویلیام رومی برای ارزشیابی متن، حداقل صفحات انتخاب شده را ۱۳ صفحه تعیین کرده است؛ همچنین برای ارزشیابی تصاویر حداقل ۱۱ تصویر از کل کتاب و به منظور تعیین شاخص میزان فعالیت‌های کتاب نیز حداقل ۱۳ صفحه از کل کتاب را پیشنهاد داده است (معروفی و یوسف

زاده، ۱۳۸۹). نمونه انتخاب شده در بخش تحلیل متن کتاب، ۱۷ صفحه از کتاب و در بخش تصاویر نیز از کل کتاب ۱۷ تصویر و در بخش تحلیل فعالیت محور بودن نیز به ۱۷ صفحه به صورت تصادفی انتخاب شد و تعداد فعالیت‌ها مورد شمارش قرار گرفت.

به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات در تکنیک ویلیام رومی از فرمول ارائه شده ویلیام رومی، استفاده و به روش زیر کدگذاری شد:

کدگذاری متن درس

۱. به طور تصادفی ده صفحه یا صفحات بیشتری از قسمت‌های گوناگون یک کتاب را انتخاب کنید و علامت‌گذاری نمایید.
۲. در هر یک از صفحات انتخابی، ۲۵ جمله یا بیشتر را مطالعه نمایید و هر کدام را در یکی از مقوله‌های زیر قرار دهید. این جملات شامل عناوین، شرح زیر تصاویر، پیشگفتار و یا مقدمه‌های فصول نمی‌شود. جملات یا محتوای مورد نظر را مطالعه کرده و هر کدام را در یکی از مقولات زیر قرار می‌دهیم:

(a) بیان حقیقت: بیان ساده مفروضات و یا مشاهداتی که به وسیله فرد دیگری غیر از دانش‌آموز انجام پذیرفته است.

(b) بیان نتایج یا اصول کلی (تعمیم‌ها): نظرات ارائه شده توسط نویسندگان کتاب درباره ارتباط بین مفروضات و موضوعات مختلف.

(c) تعاریف: جمله‌هایی که برای توصیف و تشریح یک واژه یا اصطلاح آورده می‌شود.

(d) سؤالاتی که در متن آورده شده و پاسخ آنها بلافاصله به وسیله مؤلف داده شده است.

(e) سؤالاتی که ایجاب می‌کند تا دانش‌آموز پاسخ‌های داده شده به مفروضات بالا را تجزیه و تحلیل کند.

(f) از دانش‌آموزان خواسته می‌شود نتایجی را که خود به دست آورده‌اند بیان کنند.

(g) دانش‌آموزان آزمایشی را انجام داده، نتایج حاصل را تحلیل کنند. یا اینکه مسائل عنوان شده را حل کنند.

(h) سؤالاتی که پاسخ آنها در متن نیامده است و برای جلب توجه دانش‌آموزان ارائه می‌شود.

(i) دانش‌آموزان تصاویر یا مراحل انجام یک آزمایش را مورد ملاحظه قرار دهد. به طور کلی، جملاتی که در هیچ‌کدام از مقوله‌های فوق نگنجد، در این مقوله جای می‌گیرد.

(j) سؤالات مربوط به معانی بیان.

از گزاره‌های فوق، گزاره‌های ۱ الی ۴ شامل مقوله‌های غیر فعال، مقوله‌های ۵ الی ۸ شامل مقوله‌های فعال و گزاره‌های ۹ و ۱۰ دربرگیرنده مقوله‌های خنثی هستند.

به منظور محاسبه ضریب درگیری با متن، باید مجموع مقوله‌های فعال را بر مجموع مقوله‌های غیرفعال تقسیم نمود. ضریب درگیری دانش‌آموز با محتوا، عددی است که بیانگر میزان فعال بودن محتواست. دامنه این عدد، ممکن است از صفر الی بی‌نهایت باشد؛ اما به نظر ویلیام رومی، یک کتاب درسی زمانی فعال است که ضریب و شاخص درگیری آن، بین $0/4$ تا $1/5$ باشد. ضریب درگیری کمتر از $0/4$ بیانگر این نکته است که کتاب فقط به ارائه اطلاعات علمی می‌پردازد و از فراگیران می‌خواهد تا به دنبال حفظ کردن مطالب علمی باشند. ضریب درگیری بالاتر از $1/5$ ، نمایانگر کتابی است که در مورد هر جمله، تصویر یا سؤال، از دانش‌آموز می‌خواهد تا به تجزیه و تحلیل پرداخته و به فعالیت بپردازد. چنین کتاب‌هایی مفروضات و اطلاعات علمی کافی را در اختیار دانش‌آموزان قرار نمی‌دهند، بلکه فقط از آنها می‌خواهند تا به گونه‌ای فعالیتی را انجام دهند. از نظر ویلیام رومی، این کتاب‌ها نیز به صورت غیرفعال ارائه شده است؛ زیرا فعالیت زیادی می‌طلبد و به اطلاعات کافی و شرایط فراگیران توجه نمی‌شود. محتوای برنامه درسی باید به گونه‌ای طراحی و ارائه شوند که دانش‌آموزان را نسبت به یادگیری برانگیخته و زمینه اکتشاف و پژوهش و عمل فعالانه آنان را فراهم سازد.

کدگذاری تصاویر و اشکال: به تصویر برای تشریح موضوعی خاص، کد (A)؛ و تصویر برای انجام فعالیت، کد (B) اختصاص یافت. از مقوله‌های فوق، مقوله A، غیرفعال و مقوله B مقوله فعال قلمداد می‌شود. به منظور محاسبه ضریب درگیری با تصاویر می‌توان مجموع مقوله‌های فعال را بر مجموع مقوله‌های غیرفعال، تقسیم نمود.

کدگذاری فعالیت کتاب: به سؤال‌های که جواب آن مستقیم در کتاب وجود دارد کد (A)، به سؤال‌های که مربوط به نقل تعریف است کد (B)، به سؤال‌های که جواب آن مستلزم نتیجه‌گیری از مباحث درسی است کد (C) و به سؤال‌هایی که مستلزم حل مسئله به خصوصی است کد (D) اختصاص یافت. در طبقه‌بندی فوق مقوله‌های A و B در زمره مقوله‌های غیرفعال و مقوله‌های C و D در زمره مقوله‌های فعال قرار می‌گیرند. در اینجا نیز برای محاسبه ضریب درگیری، مجموع مقوله‌های فعال تقسیم بر مجموع مقوله‌های غیرفعال می‌گردد.

روایی و پایایی: روایی پژوهش با استفاده از نظرات معلمان پایه پنجم ابتدایی که به تدریس کتاب هدیه آسمانی مشغول بودند تعیین شد؛ همچنین به منظور سنجش پایایی، نتایج تحلیل ۱۶ درصد از متن و کل تصاویر و فعالیت‌های تحلیل شده قبلی، دوباره مورد تحلیل قرار گرفت و درصد توافق چهار کدگذار مشخص شد. در بخش تحلیل متن، توافق بین دو کدگذار ۹۲ درصد بود. در تصاویر، میزان توافق ۹۵ درصد و در بخش فعالیت‌های کتاب نیز، میزان توافق ۸۹ درصد محاسبه شد. در بخش تحلیل تمرین‌ها، فعالیت‌ها و سؤال‌ها نیز ۵۰ درصد از موارد، توسط سه کدگذار تعیین سطح شد که در این بخش هم ضریب ۹۰ درصد به دست آمد که نشان دهنده توافق خوبی میان چهار کدگذار بوده است.

به منظور محاسبه ضریب درگیری با متن، باید مجموع مقوله‌های فعال را بر مجموع مقوله‌های غیرفعال تقسیم نمود. ضریب درگیری دانش آموز با محتوا، عددی است که بیانگر میزان فعال بودن محتواست. دامنه این عدد، ممکن است از صفر الی بی‌نهایت باشد؛ اما به نظر ویلیام رومی، یک کتاب درسی زمانی فعال است که ضریب و شاخص درگیری آن، بین $0/4$ تا $1/5$ باشد. ضریب درگیری کمتر از $0/4$ بیانگر این نکته است که کتاب فقط به ارائه اطلاعات علمی می‌پردازد و از فراگیران می‌خواهد تا به دنبال حفظ کردن مطالب علمی باشند. ضریب درگیری بالاتر از $1/5$ ، نمایانگر کتابی است که در مورد هر جمله، تصویر یا سؤال، از دانش آموز می‌خواهد تا به تجزیه و تحلیل پرداخته و به فعالیت بپردازد. چنین کتاب‌هایی مفروضات و اطلاعات علمی کافی را در اختیار دانش آموزان قرار نمی‌دهند، بلکه فقط از آنها می‌خواهند تا به گونه‌ای فعالیتی را انجام دهند. از نظر ویلیام رومی، این کتاب‌ها نیز به صورت غیرفعال ارائه شده است؛ زیرا فعالیت زیادی می‌طلبد و به اطلاعات کافی و شرایط فراگیران توجه نمی‌شود. محتوای برنامه درسی باید به گونه‌ای طراحی و ارائه شوند که دانش آموزان را نسبت به یادگیری برانگیخته و زمینه اکتشاف و پژوهش و عمل فعالانه آنان را فراهم سازد.

۲. یافته‌های پژوهش

در این قسمت ابتدا سؤال‌های پژوهش در خصوص هر کدام از مقوله‌ها (متن، تصاویر و فعالیت‌ها) مطرح می‌شود و سپس بر اساس روش ویلیام رومی و نیز انجام فرمول‌ها و محاسبات آماری و نیز جداول تحلیل محتوا در خصوص هر یک از مقوله‌ها، پاسخ هر سؤال ارائه می‌شود.

سؤال اول: میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در متن تا چه حد است؟

جدول ۱. فراوانی و ضریب درگیری متن کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی

فراوانی	h	g	f	e	d	c	b	a	درس / مقوله
۲۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۰	دسته گلی از آسمان
۷	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۱	۴	تنها او
۵	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۴	بانویی که یک سوره‌ی قرآن به نام اوست
۱۱	۰	۰	۰	۰	۳	۳	۰	۵	از نوزاد بپرسید!
۷	۲	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۴	گل صد برگ
۸	۰	۱	۳	۰	۲	۰	۰	۲	مال مردم
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	رنگین کمان جمعه
۸	۰	۴	۰	۱	۰	۳	۰	۰	دو نامه
۷	۰	۰	۰	۱	۱	۲	۰	۳	یک جهان جشن!
۱۳	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۱۱	در ساحل دجله
۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۶	سرو سربلند سامرا
۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵	خورشید پشت ابر
۵	۰	۱	۳	۰	۰	۱	۰	۰	کوچک‌های بزرگ!
۸	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۰	۵	بزرگ مرد تاریخ
۲۲	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۲۰	بهمن همیشه بهار
۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵	روزنامه‌های دیواری
۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۱۶	اینها و آنها
۱۸۸	۲	۶	۶	۳	۱۱	۱۶	۱	۱۴۳	مجموع فراوانی
									ضریب درگیری
									$۱۷ \div ۱۷۲ = ۰/۰۹$

تفسیر: متن ۱۷ درس از کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس موارد مربوط به مقوله‌های فعال و غیرفعال بر اساس الگوی ویلیام رومی تحلیل شد. نتایج به دست آمده نشان داد که از مجموع ۱۸۸ جمله مورد تحلیل در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی، ۱۷۲ جمله در مقوله غیرفعال و ۱۷ جمله در مقوله فعال قرار گرفت که از تقسیم جمع شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله فعال بر جمع شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله غیرفعال، ضریب درگیری برای متن کتاب (۰/۰۹) به دست آمد که این ضریب از حداقل ضریب تعیین شده توسط ویلیام رومی یعنی ۰/۴ کمتر است، در نتیجه متن کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ متنی غیرفعال و غیرپویاست.

سؤال دوم: میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در تصاویر کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی تا چه حد است؟

جدول ۲. فراوانی و ضریب درگیری تصاویر کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی

فراوانی	d	c	b	a	درس / مقوله
۱	۰	۰	۱	۰	دسته گلی از آسمان
۱	۰	۰	۰	۱	تنها او
۱	۰	۰	۰	۱	بانویی که یک سوره‌ی قرآن به نام اوست

۱	۰	۰	۰	۱	از نوزاد بپرسید
۱	۰	۰	۱	۰	گل صد برگ
۱	۰	۰	۱	۰	مال مردم
۱	۰	۰	۱	۰	رنگین کمان جمعه
۱	۰	۰	۰	۱	دو نامه
۱	۰	۰	۰	۱	یک جهان جشن
۱	۰	۰	۰	۱	در ساحل دجله
۱	۰	۰	۱	۰	سرو سربلند سامرا
۱	۰	۰	۰	۱	خورشید پشت ابر
۱	۰	۰	۰	۱	کوچک‌های بزرگ
۱	۰	۰	۱	۰	بزرگ مرد تاریخ
۱	۰	۰	۱	۰	بهمن همیشه بهار
۱	۰	۰	۰	۱	روزنامه‌های دیواری
۱	۰	۰	۱	۰	اینها و آنها
۱۷	۰	۰	۸	۹	مجموع فراوانی
$۸ \div ۹ = ۰/۸۸$					ضریب درگیری

تفسیر: تصاویر ۱۷ درس از کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس موارد مربوط به مقوله‌های فعال و غیرفعال بر اساس الگوی ویلیام رومی تحلیل شد. نتایج به دست آمده نشان داد که از مجموع ۱۷ مورد تحلیل در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی، ۹ تصاویر در مقوله غیرفعال و ۸ تصاویر مورد بررسی در مقوله فعال قرار گرفت که از تقسیم مجموع شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله فعال بر شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله غیرفعال، ضریب درگیری برای تصاویر کتاب (۰/۸۸) به دست آمد. لذا تصاویر کتاب در گستره ضریب تعیین شده توسط ویلیام رومی یعنی (۰/۴ تا ۱/۵) قرار دارد.

سؤال سوم: میزان به کارگیری شیوه ارائه فعال در پرسش‌های کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی تا چه حد است؟

جدول ۳. فراوانی و ضریب درگیری فعالیت‌ها کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی

درس / مقوله	a	b	c	d	فراوانی
دسته گلی از آسمان	۰	۰	۱	۱	۱
تنها او	۰	۰	۱	۰	۱
بانویی که یک سوره‌ی قرآن به نام اوست	۱	۰	۰	۰	۱
از نوزاد بپرسید!	۱	۰	۰	۰	۱
گل صد برگ	۰	۰	۱	۰	۱
مال مردم	۰	۰	۱	۰	۱
رنگین کمان جمعه	۰	۰	۰	۱	۱

۱	۰	۰	۰	۱	دو نامه
۱	۱	۰	۰	۰	یک جهان جشن!
۱	۰	۰	۰	۱	در ساحل دجله
۱	۰	۰	۱	۰	سرو سربلند سامرا
۱	۰	۰	۰	۱	خورشید پشت ابر
۱	۰	۱	۰	۰	کوچک‌های بزرگ!
۱	۰	۱	۰	۰	بزرگ مرد تاریخ
۱	۱	۰	۰	۰	بهمن همیشه بهار
۱	۱	۰	۰	۰	روزنامه‌های دیواری
۱	۰	۰	۰	۱	اینها و آنها
۱۷	۵	۵	۱	۶	مجموع فراوانی
$10 \div 7 = 1/42$					ضریب درگیری

تفسیر: پرسش‌ها ۱۷ درس از کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس موارد مربوط به مقوله‌های فعال و غیرفعال بر اساس الگوی ویلیام رومی تحلیل شد. نتایج به دست آمده نشان داد که از مجموع ۱۷ فعالیت مورد تحلیل در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی، ۷ فعالیت در مقوله غیرفعال و ۱۰ فعالیت مورد بررسی در مقوله فعال قرار گرفت که از تقسیم مجموع شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله فعال بر شاخص‌های تشکیل دهنده مقوله غیرفعال، ضریب درگیری برای فعالیت‌های کتاب (۱/۴۲) به دست آمد. لذا فعالیت‌های کتاب در گستره ضریب تعیین شده توسط ویلیام رومی یعنی (۰/۴ تا ۱/۵) قرار دارد.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

یکی از وظایف خطیر کلیه نظام‌های تعلیم و تربیت در سراسر جهان، کمک به رشد اخلاقی و سازگاری اجتماعی دانش آموزان است و بر این اساس یکی از مهم‌ترین وظایف نظام اسلامی در کشور ما، برنامه‌ریزی برای پرورش، تزکیه نفس و سازگاری شخصی و اجتماعی افراد جامعه است که در این میان، نظام آموزش و پرورش و به ویژه محتوای کتاب‌های درسی به عنوان یکی از قوی‌ترین نهادهای تربیتی نقش مؤثری در هدایت و پرورش دینی و اسلامی دانش آموزان و فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای ایجاد تغییرات مطلوب در آنان را بر عهده دارند، زیرا محتوای کتاب‌ها که در ذهن و افکار دانش آموزان جای می‌گیرد و ذهن آنها را درگیر می‌سازد و در ساختن نگرش و رفتار آنها تأثیرگذار است؛ بنابراین لازم است برای هر جزء کلمات، جملات و مفاهیمی که در کتابهای آموزشی مطرح می‌شود و قرار است بخشی از آینده دانش آموزان را بسازد، به صورت عمیق و دقیق برنامه‌ریزی شود.

در پژوهش حاضر نتایج تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی به دست آمده گویا این واقعیت است که متن کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی با ضریب درگیری ۰/۰۹، متنی غیرفعال و غیرپویا است زیرا ضریب یادگیری به دست آمده از میزان تعیین شده توسط ویلیام رومی کمتر است. به عبارتی، متون داستانی و حکایت‌ها، حالتی غیرفعال دارند و زمینه را برای تفکر فراهم نمی‌کنند و جای هرگونه تغییر و تفسیر و نتیجه‌گیری را می‌گیرند، شیوه‌ی

ارسال پیام در کتاب مستقیم است و در نتیجه تأثیر کمتری بر مخاطب می‌گذارد. علاوه بر این متن کتاب هدیه‌های آسمانی در زمره‌ی محتواهای غیر پژوهشی قرار می‌گیرد که دانش آموز در آن هیچ گونه نقش فعالی در امر یادگیری به عهده ندارد و به او و به ذهن او به عنوان یک سیستم بانکی نگریسته می‌شود که همیشه در پی حفظ، نگهداری و بایگانی مطالب است. این نتیجه بدین معنی است که در فرآیند یادگیری، دانش آموز مشغول فعالیت‌های علمی به معنای واقعی نمی‌باشد. با تأمل بر نتیجه‌ی حاصله، می‌توان دریافت که یکی از دلایل ضریب درگیری بسیار پایین متن این کتاب، این است که حقایق، مطالب و مفاهیم زیادی در متن ارائه شده است که در بیان آنها، از روش‌های انتقال مستقیم استفاده گردیده که تعداد مقوله‌های غیرفعال متن یادشده را افزایش داده است. پس می‌توان به منظور افزایش ضریب درگیری با متن، از حجم مفاهیم و اطلاعات کاست و در جهت طرح و ارائه‌ی آنها از روش‌های غیرمستقیم و فعال بهره جست. نتایج به دست آمده، با پژوهش‌های دهقانی (۱۳۹۶)، مصلح، خسروی و رسولی (۱۳۹۵)، امینی و حسینی (۱۳۹۴)، خسروی، مصلح و زمانی (۱۳۹۴)، افضل خانی و سمیعی (۱۳۹۲) و زائرپور تمبکی و زائرپور تمبکی (۱۳۹۵) همخوانی دارد.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تصاویر کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی با ضریب درگیری ۰/۸۸ که بر فعال بودن تصاویر کتاب درسی هدیه‌های آسمانی دلالت دارد، چرا که ضریب به دست آمده در گستره تعیین شده توسط ویلیام رومی قرار دارد. در اهمیت تصاویر در کتب درسی ذکر این نکته ضروری که از آنجای که قسمت اعظم یادگیری کودکان در مهر و موم‌های اولیه‌ی زندگی، به ویژه دوران دبستان است. تصاویر آموزشی، بهترین راه برای ارتباط دانش آموزان، با دنیای علم و دانش و از مهم‌ترین اجزای تشکیل دهنده‌ی کتاب، هستند. کتاب‌های درسی، مفاهیم و تصاویر آنها مهم‌ترین و اصلی‌ترین منبع ارتباطی، در مورد جهان پیرامون، زمینه‌های اجتماعی، دینی، اخلاقی، قومی و فرهنگی است. برای دانش آموزان، در سنین دبستان تصاویر مهم‌تر از متن کتاب، برایشان می‌باشد. تصاویر، بهترین راه، برای سوق دادن دانش آموز به سوی درس و فکر کردن است. برای پیشرفت درسی یک کودک، ما نیازمند یک جریان پیش رونده، همراه با تغییرات مثبت، سازنده، خلاقانه و جذاب در طول سال تحصیلی هستیم. تغییراتی که تبدیل به الگویی طبیعی برای رشد مطالعاتی دانش آموز شود. نتایج این پژوهش همسو با پژوهش‌های دهقانی (۱۳۹۶)، امینی و حسینی (۱۳۹۴)، یوسفی مقدم و همکاران (۱۳۹۴)، یوسفی و همکاران (۱۳۹۵)، اسماعیل زاده، حسین زاده و بیرامی (۱۳۹۷) و وهابی و همکاران (۱۳۹۷) می‌باشد.

همچنین نتایج تحلیل فعالیت‌های کتاب هدیه‌های آسمانی با ضریب درگیری ۱/۴۲ نیز بیانگر پویا و فعال بودن کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی می‌باشد چرا که ضریب درگیری به دست آمده مابین میزان تعیین شده توسط ویلیام رومی است. به عبارتی، پرسش‌های کتاب به گونه‌ای طراحی شده است که فرصت استفاده از تجارب و آموخته‌های قبلی را فراهم می‌کند و در مجموع خواننده را برای پاسخ‌دهی به سؤالات به جست‌وجو و تفکر وا می‌دارد. نتایج به دست آمده با یافته‌های پژوهش‌های امینی و حسینی (۱۳۹۴)، سمیعی و افضل خانی (۱۳۹۲)، وهابی و همکاران (۱۳۹۷) و خسروی، مصلح و زمانی (۱۳۹۴) همسو می‌باشد.

با توجه به نتایج پژوهش حاضر ضروری است برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های هدیه‌های آسمانی مقطع ابتدایی در متن تجدید نظر کنند و جهت افزایش ضریب درگیری دانش آموزان در حوزه متن نسبت به کاهش حجم انبوه اطلاعات اقدام کرد و به جای آن از روش‌های غیرمستقیم که دانش‌آموز را ملزم به تفکر و تجزیه و تحلیل می‌کند استفاده کنند. هر متن، پرسش و تصویر در کتاب دینی باید ذهن دانش آموز را به فعالیت و جست‌وجو وادارد تا مفاهیم و آموزه‌های دینی برای آنها قابل درک باشد. اقدام برای تجدیدنظر در کتاب‌های دینی، فرصت مناسبی را برای بهره‌برداری علمی از نظریه‌های برنامه ریزان درسی، روان شناسان رشد، متولیان دینی و معلمان فراهم می‌کند. از طرفی همکاری، همفکری و تبادل افکار بین

این چهار گروه (برنامه‌ریزان درسی، روان‌شناسان رشد، متولیان دینی و معلمان) و از طرف دیگر تحقیق و پژوهش درباره محتوای کتاب‌ها توسط پژوهشگران، روند فعال‌سازی و اثربخشی محتوای کتاب‌های دینی را تسهیل و تسریع خواهد کرد. ضروری است گردآورندگان کتاب‌های دینی از این منابع علمی برای تجدیدنظر در محتوای کتاب‌های دینی استفاده لازم را ببرند.

منابع

- آقازاده، محرم. (۱۳۸۵). *نگاهی به نقش زبان در تعلیمات دینی*. دو فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی. (۲): ۲۰۷.
- اسماعیل زاده، سجاده؛ حسین زاده، حسین و بیرامی، محمد. (۱۳۹۷). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی بر اساس روش ویلیام رومی*. ششمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی. تهران. مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار. موسسه آموزش عالی مهر اروند.
- افضل خانی، مریم و سمیعی، اعظم. (۱۳۹۲). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱*. پژوهش‌های برنامه درسی. ۳(۲): ۱۳۶-۱۱۹.
- امینی، شهین و حسینی، فاطمه السادات. (۱۳۹۶). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی به روش ویلیام رومی*. همایش ملی رویکردهای نوین آموزشی و پژوهشی در تعلیم و تربیت. بندرعباس. آموزش و پرورش ناحیه دو بندرعباس.
- بحرینی بروجنی، مجید؛ سهرابی شیخویی، حامد؛ بوگری، فرج الله و خالدی، محمدکریم. (۱۳۹۵). *تجزیه و تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم ابتدایی بر اساس روش ویلیام رومی*. همایش بین‌المللی افق‌های نوین در علوم تربیتی، روانشناسی و آسیب‌های اجتماعی. تهران. انجمن افق نوین علم و فناوری.
- جامخانه، کیوان. (۱۳۹۰). *تربیت اخلاقی دوره ابتدایی و تحلیل محتوای کتابهای فارسی بخوانیم*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه کردستان.
- خسروی، مهوش، مصلح امیردهی، هادی و زمانی، بی‌بی عشرت. (۱۳۹۴). *تحلیل محتوای کتاب کار و فناوری پایه ششم ابتدایی بر اساس مؤلفه‌ی هوش‌های چندگانه گاردنر و میزان فعال بودن*. آموزش پژوهی. ۱(۳): ۵۶-۳۶.
- دهقانی، مرضیه. (۱۳۹۶). *تحلیل محتوای کتاب کار و فناوری، مطالعات اجتماعی، فارسی و قرآن پایه ششم ابتدایی از نظر میزان درگیری فعال فراگیران بر اساس تکنیک ویلیام رومی*. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی. ۱۴(۵۵): ۱۴۶-۱۲۴.
- زائرپور تمبکی، سمیه و زائرپور تمبکی، طاهره. (۱۳۹۵). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی*. مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی. ۴(۱۴): ۱۶۰-۱۵۱.
- زمانی، بی‌بی عشرت و دهقانی، مهدی. (۱۳۸۷). *میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار چهارم ابتدایی: تألیف جدید تعلیمات اسلامی*. رویکردهای نوین آموزشی. 22-1: 4(1).
- ستایش، حسن. (۱۳۸۵). *ساختار محتوای کتاب درسی دانشگاهی با رویکرد کاوش محور در کتاب درسی دانشگاهی: ساختار و ویژگی‌ها*. اولین همایش بین‌المللی کتاب درسی دانشگاهی. نشر سمت. ۳۸۹-۳۷۰.
- غلامی پاجی، محمد و زاهری، فاطمه. (۱۳۹۵). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم مقطع ابتدایی با تکنیک ویلیام رومی*. چهارمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی. تهران. موسسه آموزش عالی مهر اروند. مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
- فتحی و اجارگاه، کوروش. (۱۳۹۲). *برنامه درسی به سوی هویت‌های جدید: شرحی بر نظرات معاصر برنامه درسی*. تهران: آبیژ.

مرعشی، سید منصور؛ هاشمی، سیدجلال و مقیمی گسک، اعظم. (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتابهای درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی بر اساس معیارهای برنامه درسی «فلسفه برای کودکان». تفکر کودک. ۳(۱): ۸۹-۶۹.

مصلح امیردهی، هادی؛ خسروی، مهوش و رسولی، اعظم. (۱۳۹۵). بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه بر اساس تکنیک ویلیام رومی. پویا در آموزش علوم تربیتی. ۱۳۹۵(۲): ۴۴-۲۷. معروفی، یحیی؛ یوسف زاده، محمدرضا. (۱۳۸۹). تحلیل محتوا در علوم انسانی. همدان: انتشارات سپهردانش. وهایی، مهدی؛ نجفی، مهدی؛ سلیمان نژاد، احسان و هادی نژاد، رضا. (۱۳۹۷). تحلیل محتوا کتاب علوم تجربی اول ابتدایی به روش ویلیام رومی. دومین کنفرانس دانش و فناوری روانشناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسی ایران. تهران. موسسه توسعه محور دانش و فناوری سام ایرانیان.

یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۸۸). اصول برنامه‌ریزی درسی. چاپ اول. تهران: یادواره کتاب. یوسفی مقدم، مینا؛ عبدالرحیمی، سارا؛ نقوی زاده، ندا سادات و اکبر نژاد هنزایی، محمد. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی سوم دوره‌ی ابتدایی به روش ویلیام رومی. اولین کنفرانس علمی پژوهشی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران. گله دار. اداره آموزش و پرورش گله دار، دانشگاه پیام نور گله دار. یوسفی، عارف؛ ملک فر، عباس؛ طلایی بسطامی، یوسف و توفیقی، حسین. (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه چهارم ابتدایی سال ۹۵-۱۳۹۴، ویلیام رومی و حیطه‌های بلوم. کنگره ملی توانمندسازی جامعه در حوزه مشاوره، خانواده و تعلیم و تربیت اسلامی. تهران. مرکز توانمندسازی مهارتهای فرهنگی و اجتماعی جامعه.

Talib, H. J. Karjane, N. Teelin, K. Abraham, M. Holt, S. & et al. (2018). *Resident education curriculum in pediatric and adolescent gynecology: The short curriculum 2*. Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology, 31(2), 71-76.

Trepule, E. Tereseviciene, M. & Rutkiene, A. (2015). *Didactic approach of introducing technology enhanced learning (TEL) curriculum in higher education*. Procedia Social and Behavioral Sciences, 191, 848-852.

Wright, A. & Brandon, A. (2022). *Learning to teach religion education*. New York: Routledge & Falmer.